

ФОРМУЛИ НА РЕЧЕВИЯ ЕТИКЕТ ЗА ИЗРАЗЯВАНЕ НА БЛАГОДАРНОСТ В БЪЛГАРСКИЯ И В ПОЛСКИЯ ЕЗИК

МАРИНЕЛА ДИМИТРОВА

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий”

jojok@open.telekom.rs

Предмет на анализ в настоящата статия са формулите за изразяване на благодарност в българския и в полския език. Главната цел е да бъдат сравнени, класифицирани и анализирани основните видове формули, функциониращи в двата езика, и моделите, въз основа на които се реализират вече установилите се единици и възникват новите модифицирани формули. Ексерпираният материал е почерпан от различни източници, включително и чрез записването на дотук диалози между носителите на езика. Принципът на сравнение и анализ на сходните формули в двата езика не се основава на търсенето на абсолютна формална и семантична еквивалентност на единиците, а на стремежа да бъдат посочени и анализирани сходните и различаващите се функционални, синтактични и структурни особености на формулите¹.

Понятието *благодарност* според речниковата си дефиниция означава ‘чувство на признателност за сторено добро, помощ или за добре извършено нещо, изказване на признателност с думи или друга проява’ (РБЕ 1984). Единиците за изразяване на благодарност принадлежат към формулите на *речевия етикет*. Терминът *етикет* (от фр. *étiquette*) датира от времето на Луи XIV, но неговата същност като правила за регулиране на взаимоотношенията между хората има много по-древна история. Правилата на поведение, които се отнасят до външната проява в отношенията между хората, се формират в процеса на развитие на обществото като негов *етикет*. Те отразяват съответното ниво на развитие на морала, обичаите, традициите и не на последно място – на държавното устройство. Във вербалните действия, които служат за установяване, поддържане и преустановяване на общуването, се откриват очертанията на т.нар. *система на речевия етикет* (Стефанова 1997).

Формулите на вежливата реч, значима част от които са единиците за изразяване на благодарност, възплъщават специфичната за даден народ и култура представа за света и за партньора в комуникацията. Чрез тях се отразява ценностната система на носителите на езика и техният специфичен модел за преживяване на емоциите (Włoch 2006).

¹ Затова и голяма част от примерите, онагледяващи конкретните явления в речевия етикет на двата езика, представляват по-скоро функционални, а не дословни речникови еквиваленти.

Всеки носител на езика заедно с усвояването на езиковата компетентност заучава съответните езикови единици, както и неписаните норми в дадена общност, свързани с представата за това, дали даден тип поведение се определя като възпитано (уместно), или невъзпитано (неуместно) в конкретната комуникативна ситуация. Формулите на речевия етикет се разграничават въз основа на функцията и ролята, която притежават при реализацията, поддържането или прекратяването на даден комуникативен акт.

Самата природа на речевия акт поражда необходимостта от речеви формули за изказване на благодарност в резултат на извършена от страна на адресата услуга или действие в полза на лицето, отвърщащо с формула, изразяваща благодарност. По този начин се установява своеобразен баланс, при който реалното действие се компенсира от съответния речев акт. Именно балансиращата функция е в основата на високата фреквентност на съответните единици в комуникацията, тъй като в повечето случаи общуването (съзнателно или не) се базира на извличането на взаимна полза. Оттук произлиза и т. нар. им реактивна функция, свързана с факта, че единиците за изразяване на благодарност винаги представляват реакция на предхождащ ги във времето вербален или невербален стимул, което, от своя страна, не означава, че в структурата на диалога винаги изпълняват ролята на реплика, тъй като в определени случаи се появяват като първи комуникативен член, кореспондиращ с минало или продължаващо в дадения момент събитие (Марцяник 1996).

Като акт на речевия етикет за изразяване на благодарност може да се приеме всяка речева формула, която въз основа на социалните комуникативни норми може да бъде тълкувана като *благодаря / dziękuję*. Значима в случая е комуникативната ситуация, при която се реализира дълбокият инвариант: *‘Казвам ти, че искам да знаеш, че аз ти благодаря’* (Ożóg 1990).

Кажимеж Ожуг определя изразяването на благодарност за услуга като един от основните принципи, на които се базира общоприетият модел за вежливо поведение (Ożóg 1990). Контактите в социалните групи се регулират според определени норми, имащи за цел улесняването на комуникацията. Нормите за вежливост представляват правила в своеобразната игра, която при вербалната комуникация се реализира благодарение на формулите на речевия етикет. Нарушаването на общоприетите рамки би могло да окаже негативно влияние върху по-нататъшното протичане на речевата комуникация.

Най-често употребяваната формула за изразяване на благодарност в българския език е перформативът *благодаря* – многозначна единица², калка от гръцката формула *ev/charistó* (Младенов 1941), в семантичен и функционален план съответства на полската формула *dziękuję* (USJP 2003), повсеместно възприета през XIV век чрез религиозните текстове в полския език от чешки, в който, от своя страна, дадената формула се свързва със старовисоконемската форма *denke* ‘благодарности’, днешната формула *Dank* ‘благодарност’ (Boryś 2006). Следователно в дълбоката семантика на конвенционализираните се речеви формули в двата езика откриваме идеята за даряването, отдаването на награда за реализирано действие, имащо благоприятен резултат за

² *Благодаря* – 1. изказвам някому благодарност, признателност; 2. вежлива форма за съгласие или отказ, употребявана като отговор на някакво предложение, някаква покана или оказано внимание; 3. *остар.* задоволявам, радвам някого; 4. *остар.* давам някому възнаграждение (РБЕ, 1984).

адресанта. И в двата езика формулите се отличават с висока фреквентност (Николова 1987; SFJP 1987).

Самият акт на изказване на благодарност представлява трудно дефинируемо понятие, тъй като е свързан с две основни функции на единиците, с помощта на които се реализира комуникацията (Marcjanik 1996). В зависимост от конкретната ситуация те притежават различен функционален и семантичен нюанс, наблюдаван както в българския, така и в полския език. Първият тип употреба на формулите за изразяване на благодарност е свързан със ситуацията, при която актът представлява вежлива реакция на извършено доброволно действие, имащо благоприятен резултат за адресанта, като например:

- *Ако искате да опитате бисквитената торта, моля заповядайте!*
- *Благодарим много!* (Скайп разговор между колежки)
- *Ślicznie Pani dziękuję za przysługę!* (в библиотеката)

Другата употреба е свързана със ситуацията, в които актът на благодарност е отправен като реакция на действие, осъществено като част от професионалните или социалните задължения на адресата, без да бъде проява на добронамереност или благоразположение към адресанта, като например:

- *Рестото Ви.*
- *Благодаря!* (в хранителен магазин)
- *Legitymację studencką proszę.*
- *Proszę!*
- *Dziękuję!* (в трамвая)

В зависимост от функцията, която речевата формула изпълнява, формата на конкретните речеви единици е различна. При употребата на формула за изразяване на благодарност в резултат на доброволно изпълнена услуга можем да наблюдаваме както универсалната и най-често употребявана единица *благодаря / dziękuję*, нейните производни лексеми *благодарност, благодарен, благодарна / podziękowanie, wdzięczny, wdzięczna* и т.н., включващите я разширени синтактични конструкции, напр. *Много благодаря, Mouite благодарности, Благодарна съм / Dziękuję bardzo, Składam podziękowania, Jestem wdzięczna* и т.н., така и т.нар. опосредствани формули³ и модифицирани формули, като например *Много си мил, Супер си, Задължен съм ти, Страхотно, Мерси, О! / Jesteś bardzo miły, Fajna jesteś, Fajnie, О!* и т.н. Значителното разнообразие в случая се дължи основно на стремежа да се прекрачат рамките на конвенционализирания речев акт и да се добави допълнителен нюанс на искреност. При конкретния тип употреба на речевите единици за изразяване на благодарност и в двата езика често наблюдаваме тенденция към разширяване и допълване семантиката на формализираните се формули, в резултат на което в езика функционират и се развиват множество единици, различаващи се по своите граматически, структурни и

³ Видовете формули са подробно анализирани по-нататък.

семантични особености: *Благодаря, Благодарско, Мерси, Супер, Страхотен си, Голям да пораснеш, Бог да те поживи, Не знам как ще ти се отблагодаря, Ще те убия, О / Dziękuję, Dzięki, Merci, Fajnie, Cudowny jesteś, Bóg zapłać, Naprawdę nie wiem jak Ci się odwdzięczę, Niech cię cholera, О* и т.н.

Втората функция се реализира от сравнително ограничен брой единици с незначителна вариативност, тъй като в повечето случаи поведението е регламентирано и представлява своеобразно разиграване на определени социално обусловени поведенчески и речеви модели, непредполагащи нарушаването или наслагването на допълнителни емоционални и конотативни елементи към конвенционализирания акт. Затова и най-често употребяваната формула и в двата езика е перформативът *Благодаря / Dziękuję*, съпроводен в някои случаи от наречието *много / bardzo*, формализирало се и в двата езика (Пантелеева 1994). В полския в конкретната употреба се срещат и други наречия – маркери, свързани със степеня и начина за изразяването на благодарност, например *serdecznie, pięknie, ślicznie*, които, подобно на *bardzo*, като част от вежливата формула, в резултат на настъпилата десемантизация (макар и не толкова пълна като при формулата *Dziękuję bardzo*) са изгубили първоначалния си емоционален заряд. В българския език също откриваме такъв тип формули, например *сърдечно благодаря, безкрайно благодаря, страшно благодаря* – формули, които, подобно на полските единици се отличават с висока степен на формализация.

Друг значим фактор, въз основа на който единиците за изразяване на благодарност в българския и полския език се разграничават, е видът на речевия контакт. В зависимост от това, дали общуването е официално или неофициално, се употребяват различен тип формули. Най-често срещаната формула *благодаря / dziękuję* може да се определи като универсална за всеки тип общуване. Останалите единици обаче, словообразователно свързани с тази сложна дума, задължително притежават допълнителен конотативен елемент, вариращ от степен, изцяло присъща за официалния речев регистър (*изразявам своята благодарност, искам да изкажа дълбоката си благодарност / składam serdeczne podziękowania, wyrażam podziękowanie, składam podziękowanie, składam wyrazy wdzięczności* и т.н.), до елемент от разговорната реч, като например формулата *благодарско / dzięki*. В първия случай и в двата езика наблюдаваме тенденция към употреба на усложнени синтактични конструкции, в които централният елемент, съдържащ основа *-благодар-* / *-dzięk-*, най-често присъства под формата на съществително име в съчетание с местоимение – *моите благодарности / moje podziękowanie*, причастие – *благодарен съм / jestem wdzięczny*, глаголна форма или модална конструкция – *искам да благодаря / chciałbym podziękować*, като в зависимост от конкретната комуникативна ситуация към формулите могат да бъдат добавяни допълнителни елементи. И в двата езика при някои от формулите в резултат на конвенционализираната им употреба се наблюдава редукция на компонентите и в много от случаите перформативният глагол се пропуска, например *сърдечни благодарности* (разглеждано като редуцирана форма на *изразявам своите сърдечни благодарности*, а в някои от случаите наблюдаваме редукция и на притежателното местоимение) / *najlepsze podziękowania* (редуцирана форма на формулата *składam najlepsze podziękowania*).

Често срещани при официалното общуване в полския език са инфинитивните конструкции, включващи глагола *podziękować*, който също като *dziękuję* се реализира в комбинация с наречие, както и като част от разширени формули на вежливата реч: *Pragnę bardzo serdecznie*

podziękować. В българския език свършеният вид на глагола ”благодаря” – *отблагодаря се* – също се използва, но значително по-рядко и главно в усложнени конструкции – в съчетание с модален или друг глагол, във въпросителни изречения: *Как да ти се отблагодаря?*, *Как мога да ти се отблагодаря?* или в отрицателни конструкции: *Не мога да ви се отблагодаря*, *Не знам как да се отблагодаря*, което, от своя страна, отговаря на полската формула *odwdzięczyć się*. Често използвани са формулите: *Jak ci się odwdzięczę?*, *Jak mogę się pani odwdzięczyć?*.

В сравнение с единиците, принадлежащи към официалния речев регистър, които проявяват устойчива тенденция към разширяване и допълване на формата, единиците на неофициалната реч са подчинени на стремежа за реализация на кратък, най-често емоционално маркиран изказ, затова се отличават със съкратена и оригинална форма, принадлежаща към различни граматически категории, като наречията *благодарско*, *супер*, *яко* / *dzięki, fajnie, świetnie*, които привличат също интензификатори, напр. *голямо благодарско*, *много яко* / *wielkie dzięki, bardzo fajnie*, частиците *мерси*, *уау*, *о* / *ој*, *о*, *по* и т.н. или синтактичните конструкции *супер си*, *голям да пораснеш*, *толкова си добра* / *fajny jesteś, bądź zdrowy, jesteś taka miła* и т.н.

От формална гледна точка както в българския, така и в полския език речевите актове могат да бъдат поделени на **преки**, т.е. съдържащи основа *-благодар-* / *-dzięk-* (*благодаря*, *моите благодарности*, *много съм благодарен*, *благодарско* / *dziękuję, podziękowania, jestem bardzo wdzięczny, dzięki*): това са единиците, **чрез които се реализира непосредствен израз на благодарност**, и **опосредствани**, които не съдържат дадените словообразователни елементи (*Мерси*, *Сполай ти*, *Бог да те поживи*, *Не знам как ще ти се реванширам*, *Ти си съкровище*, *О!*, *Прекрасно* / *Merci, Bóg zapłać, Jak tam się zrewanżować?*, *Skarb jesteś, O!*, *Cudownie*). При част от тях функцията на формула за изразяване на благодарност е „добавена” към основната семантика на дадената езикова единица, напр.: *много сте мил*, *много сте любезна*, *Бог да те поживи* / *jesteś miły, Bóg zapłać*. Те притежават висока фреквентност и в двата езика се използват най-вече при неофициалното общуване. Освен това подлежат, както останалите устойчиви формули на речевия етикет, на модификация, като въз основа на конкретния модел може да бъде реализиран неограничен брой формули в зависимост от комуникативната ситуация. Значим за тях е факторът оригиналност и стремежът семантиката на конвенционалния речев акт да бъде обогатена с допълнителен конотативен и емоционален компонент, най-често свързан с идеята за искреност. Въз основа на същия принцип и останалите опосредствани формули, притежаващи различни граматични характеристики, образуват своеобразно езиково поле, определящо се не на базата на семантичен, а на функционален принцип, като над основните езикови характеристики на всяка отделна единица започва да доминира конкретното функционално значение, придобито чрез самата употреба, а останалите особености (като речниково значение, конотативна и емоционална маркираност) приемат характера на допълващи това функционално значение.

Опосредстваните формули се реализират въз основа на трайно установени модели, функциониращи както в българския, така и в полския език. Кажимеж Ожуг разграничава шест базови схеми, чиято реализация в двата езика в повечето случаи е сходна, но се откриват и някои разлики.

Висока е фреквентността на формулите, включващи комплимент като израз на благодарност към адресата, напр. *толкова си мила*, *много сте любезни*, *прекрасна си*

/ *jesteś bardzo miła, pan jest bardzo uprzejmy, cudowna jesteś*. И в двата езика можем да проследим тенденцията към допълване на значението на прилагателното име чрез наречие за количество и степен. От морфологична гледна точка конкретният израз може да бъде осъществен както с форми на прилагателни имена (*мил, добър, любезен, чудесен, страхотен / miły, dobry, grzeczny, wspaniały, fajny* и т.н.), така и със съществителни (*върхът си, бомба / bomba*), наречия (*супер си / jesteś super*), а в полския език – и с форми на причастия (*jesteś kochana*).

Като единици за израз на благодарност в българския и в полския език се използват и формули за пожелания, например *Да си жив и здрав, Голям да пораснеш* (за дете и като шеговит отговор сред младежите) / *Bądź zdrowy*. Тук ясно проследяваме главния принцип, на който се базират речевите норми, функциониращи в обществото като негов етикет – идеята за добронамереността и благоразположението към комуникативния партньор. При изразяването на благодарност чрез единици, носещи семантиката на пожелание, се постига допълнителна интензивност на речевата формула (с изключение на ситуациите, в които представлява шеговит отговор) и могат да бъдат доловени следи от древната представа, свързана с магичната, заклинателна сила на езика. Наличието на идентични или подобни формули в българския и в полския може да се приеме като свидетелство за отразената в езика близка ценностна система и мироглед на неговите носители.

Сред представителите на по-възрастното поколение все още се среща употребата на т.нар. религиозни формули – пожелания⁴, например *Бог да те поживи, Бог да те благослови, Господ здраве да ти дава / Niech ci Bóg błogosławi, Daj Boże zdrowie, Bóg zapłać*. Най-често срещаната полска формула *Bóg zapłać* се отличава с максимална степен на десемантизация, за което свидетелства фактът, че често е придружена от интензификатори, например *Serdeczne Bóg zapłać, Wielkie Bóg zapłać*, както и възможността да бъде употребявана като част от по-сложни синтактични конструкции, например *Składamy Bóg zapłać*. Дадената формула функционира в полските религиозни среди като пълен еквивалент на перформатива *Dziękuję*.

Интересно явление в полския речев етикет при неофициалното общуване представляват единиците за изразяване на благодарност, които в същността си притежават характер на негативно пожелание, например *Niech kule biją, Niech cię cholera* и т.н. Тяхната употреба е силно емоционално маркирана и често се подчинява на по-скоро несъзнателния стремеж към оригиналност на речевия акт. В българския език подобна функция откриваме при опосредстваните единици за изразяване на благодарност, представляващи заплаха или своеобразна закана, например *Ще те убия, Ще видиш ти, Ще ти счупя главата*. Тук отново се открива засилен емоционален заряд и стремеж да се надхвърлят рамките на конвенционализирания комуникативен акт.

Функцията на единици за изразяване на благодарност изпълняват също и формули, разкриващи задоволството в резултат на извършеното от адресата благоприятно за адресанта действие. Както в българския, така и в полския език в тази роля се реализират

⁴ Особено в полския език най-често от жителите на малките градове и селата и, разбира се, при контакти с църковни представители, по време на литургии и религиозни обреди.

най-често наречия като *Супер, Страхотно, Прекрасно / Świetnie, Fajnie, Super*, и глаголи, в повечето случаи придружени от наречие, подсилващо степента на изразената чрез глагола емоция, като *Много се радвам / Bardzo się cieszę*. И в двата езика обаче единиците в значителна степен са се формализирали и не се отличават с особено висока степен на емоционална маркираност и оригиналност.

Към опосредстваните формули за изразяване на благодарност в българския и полския език принадлежат и единиците, носещи идеята за необходимостта от реванш за извършената услуга, като *Непременно ще се реванширам, Имам да те черпя / Koniecznie się zrewanżuję, Masz piwo*, които както в полския, така и в българския език не се отличават с особено висока фреквентност – факт, дължащ се вероятно на експлицитния израз на прагматичната страна в комуникацията и вербализирането на принципа за взаимната полза, нарушаващ идеята за безкористно извършеното добро.

Към опосредстваните формули за изразяване на благодарност Кажимеж Ожуг (Ożóg 1990) добавя и чуждоезиковите единици като *мерси, тенкс, тенкю, грацияс, мулто бене, данке, спасиба, данке шьон / merci, thank, grazie, bene, molto grazie, gratias, danke, danke schoen, spasio*. Благодарение на функциониращите в езика формули от чужд произход можем да проследим не само езиковото, но и културното влияние и моделите, които са склонни да възприемат носителите на българския и полския. И в двата езика функционират единици, заимствани от езици, чиято култура е повлияла на цялостното световно развитие. Особено висока фреквентност в българския език има единицата *мерси*, която е загубила своята експресивност за носителите на българския език и често, по аналогия с *благодаря*, се реализира в комбинация с допълнителни интензификатори, като например *Много мерси, Голямо мерси*. Макар и най-често срещана сред останалите чуждоезикови формули в полския, все пак там *merci* притежава нюанс на оригиналност и не се е формализирала в такава степен, както в българския език.

Въз основа на използваните източници и изследвания материал можем да заключим, че от всички единици на речевия етикет най-често употреба на чуждоезикови единици се открива именно при формулите за изразяване на благодарност – факт, вероятно дължащ се на непрекъснатия стремеж за допълване, обновяване и своеобразно “освежаване” на конвенционалния речев акт, подчинен на желанието изказването да бъде по-интензивно и сърдечно. Вероятно това е и една от основните причини за значителния брой и разнообразие на останалите видове опосредствани формули.

Въпреки високата си степен на конвенционализираност, употребата и значението на опосредстваните единици (с изключение на чуждоезиковите единици) както в българския, така и в полския език винаги е пряко обвързана с и обусловена от конкретната речева ситуация; извън рамките на дадения речев акт тя загубва функционалната си активност и се реализира със своето речниково значение.

Въз основа на анализирания материал достигаме до извода, че в по-голямата си част единиците за изразяване на благодарност в българския и в полския език имат сходна функция и реализация в рамките на комуникативния акт, подобен е и принципът за възникване на нови усложнени конструкции и модифицирани варианти, което вероятно се дължи на общия произход и на близките в известна степен синтактично-структурни принципи в двата езика. В значителна степен се различава етимологията

на най-разпространените формули, което се дължи на различната културна и историческа среда на развитие, както и на чуждоезиковото влияние. От съвременна гледна точка и в двата езика можем да наблюдаваме нарастващото влияние на чуждоезиковите формули, особено в речта на по-младите носители.

ЛИТЕРАТУРА

- Младенов 1941:** Младенов, Ст. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София, 1941.
- Николова 1987:** Николова, Цв. Честотен речник на българската разговорна реч. София, 1987.
- Пантелеева 1994:** Пантелеева, Хр. Граматика на вежливата реч. София, 1994.
- РБЕ 1984:** Речник на българския език, т.4. София, 1984.
- Стефанова 1997:** Стефанова, М. Познаваме ли българския речев етикет. София, 1997.
- Włoch 2006:** Włoch, J. Bibliografia prac z zakresu polskiej etykiety językowej. Warszawa, 2006.
- Boryś 2006:** Boryś, W. **Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 2006.**
- Marcjanik 1996:** Marcjanik, M. Polska grzeczność językowa. Kielce, 1996.
- Ożóg 1990:** Ożóg, K. Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej. Kraków, 1990.
- SFJP 1987:** Słownik frekwencyjny języka polskiego. Warszawa – Poznań, 1987.
- USJP 2003:** Uniwersalny słownik języka polskiego, t. 1. Warszawa, 2003.